

Slovanská srovnávací jazykověda

Předmět a úlohy slovanské srovnávací jazykovědy

SLOVANSKÁ SROVNÁVACÍ JAZYKOVĚDA je věda:

- o slovanských jazycích
- o větším nebo menším stupni shod, podobností a rozdílů mezi slovanskými jazyky
- o bližších nebo vzdálenějších příbuzenských vztazích mezi slovanskými jazyky

Je to věda **historická**:

- zabývá se dějinami slovanských jazyků od nejstarších dob
- vzájemné vztahy mezi slovanskými jazyky a jejich dnešní stav není možné pochopit a vědecky vysvětlit bez zkoumání historického vývoje
- používá historicko-srovnávací metodu a určuje základní vlastnosti **praslovanštiny**

Praslovanština

- společný jazyk, kterým hovořili Slované před odchodem z původní pravlasti; je to společný jazyk Praslovanů
- общеславянский язык, славянский язык-основа (rus.), le slav commune (fr.), slavische Ursprache (něm.)

Praslovanština

- náleží do rodiny indoevropských jazyků
- je **společným prajazykem** dávných Slovanů, z něhož se později vyvinuly všechny ostatní slovanské jazyky.
- tento jazyk se používal ještě v dobách slovanského stěhování z pravlasti, pro rostoucí vzdálenost mezi jednotlivými slovanskými kmeny však v něm začaly růst nářeční rozdíly.
- přesto se slovanská jazyková jednota udržovala ještě několik dalších století. Konec praslovanštiny lze klást na **přelom 9. a 10. století**, kdy proběhly poslední jazykové změny společné pro celé Slovanstvo.

Praslovanština

- Praslovanština není přímo zaznamenána písemnými památkami, je zrekonstruována metodami historické (srovnávací) lingvistiky – studiem hláskových, morfologických a lexikálních změn jazyků z něj vzešlých a jazyků, jež na něj mohly mít vliv,
- Písemně doloženo je poslední stádium (tzv. pozdní praslovanština) a to v staroslověnině, která má mnoho rysů ve všech oblastech (fonetické, morfologické, lexikální, slootovorné) jazyka shodných nebo velice blízkých rysům praslovanštiny (které jsou získány lingvistickou rekonstrukcí).
- Jedinou větší výjimkou je skladba staroslověnině, která byla utvořena do značné míry uměle nápodobou vyspělejších jazyků (především byzantské řečtiny).

Praslovanština

- **Časové vymezení praslovanštiny** a vůbec periodizace dějin kteréhokoli jazyka jsou velmi obtížné, protože při poměrné pomalosti a postupnosti jednotlivých jazykových změn a jazykového vývoje vcelku nelze přesně stanovit jeho jasné a nesporné mezníky.
- Proto i *terminus a quo* praslovanštiny (tj. okamžik jejího počátku) je v odborné literatuře určován různě – od poloviny 2. tisíciletí př.n.l. až do poloviny 1. tisíciletí př.n.l.
- S největší pravděpodobností lze však počítat s tím, že v 1. tisíciletí př.n.l. už praslovanština existovala (i když možná zpočátku ještě v kontaktu s jazykovým živlem **baltským**).

Praslovanština

- Rovněž *terminus ad quem* (tj. **okamžik jejího konce**) lze vymezit jen s obtížemi.
- **Slovanské jazykové území** se totiž začalo asi od 2.-3. století našeho letopočtu výrazněji vnitřně rozrůzňovat, ale na druhé straně i v době své velké územní expanze vytvářeli Slované ještě po několik století **teritoriálně jazykové kontinuum**, na němž se mnoho důležitých jazykových změn uskutečňovalo shodně nebo ve shodném zaměření; proto stále ještě můžeme mluvit o **období doznívající slovanské jazykové jednoty**, i když už teritoriálně diferencované.
- Teprve vznikání slovanských států na sklonku 1. tisíciletí n.l. vytvořilo společenské předpoklady k formování jednotlivých jazyků slovanských národností. Klademe proto **konec slovanské jazykové jednoty do 8.-10. století n.l.**

Prameny pro studium praslovanštiny

V obecné charakteristice praslovanštiny je dále třeba se zmínit o **p r a m e n e c h** jejího studia.

Je totiž nutno mít na paměti, že jazyk, z něhož se vyvinuly jednotlivé slovanské jazyky, **není písemně dochován; neexistují žádné památky psané praslovansky.**

Obraz toho, jaký byl slovanský prajazyk, získáváme

- **srovnáváním jednotlivých slovanských jazyků** mezi sebou navzájem,
- jejich **srovnáváním** jako celku **s jinými jazyky indoevropskými.**

Přestože taková rekonstrukce předhistorického jazykového stadia naráží na **značné potíže** a má mnoho nedostatků, podařilo se jazykovědě **rekonstruovat gramatickou stavbu i slovní zásobu praslovanštiny** a jejich vývoj do značných podrobností (byly sepsány celé rozsáhlé mluvnice praslovanštiny a etymologické slovanské slovníky).

- Rekonstruované tvary nebo slova (praslovanské i indoevropské) se obvykle označují hvězdičkou, pokud se chce zdůraznit okolnost, že v uváděné podobě nejsou dochovány, že je uváděná podoba jen hypotetická apod. (např. psl. *golva = hlava).
- Hvězdičky se zpravidla neužívá, je-li uváděné slovo v předpokládané podobě vsutku historicky doloženo (např. v stsl. památkách), uvádí-li se celý soubor slov (např. při pojednání o slovní zásobě praslovanštiny) apod.
 - **jazyková rekonstrukce** = pokus o určení nejstarší podoby slova, z něhož slovo později doložené vzniklo

rekonstrukce vývoje slov *rádlo* a *hůl*

praslovan. **ordlo* > staročes. *rádlo* > novočes. *rádlo*

praslovan. **golb* > staročes. *hól* > staročes. *huol* > novočes. *hůl*

Praslovanština

<i>praslovansky</i>	<i>staroslověnsky</i>	<i>slovensky</i>	<i>česky</i>	<i>polsky</i>	<i>rusky</i>	<i>ukrajinsky</i>	<i>slovinsky</i>	<i>srbochorvatsky</i>	<i>bulharsky</i>	<i>makedonsky</i>	<i>bělorusky</i>
* <i>golvā</i>	glava	hlava	hlava	głowa	golová	holová	gláva	gláva	glavá	glava	hałava
* <i>nōsъ</i>	-	nos	nos	nos	nos	nis	nōs	nōs	nos	nos	nos
* <i>rōkā</i>	rōka	ruka	ruka	ręka	ruká	ruká	róka	rúka	rāká	raka	ruka
* <i>sbŕdъce</i>	srbdъce	srdce	srdce	serce	sérdce	sérce	srcê	sŕce	sārcé	srce	serca
* <i>māti</i>	mati	matka	matka	matka	mat'	máty	māti	māti	májka	majka	maci
* <i>otъcъ</i>	otъcъ	otec	otec	ojciec	otéc	otéc'	óče	òtac	otéc	otec	(bačka)
* <i>dъkti</i>	dъci	dcéra	dcera	córka	doč'	dočká	hčî	kčî	dāšterjá	ķerka	dačka
* <i>měsęcъ</i>	měsęcъ	mesiac	měsíc	miesiąc	mésjac	mísjac'	mêsec	mjęsec	mésec	mesec	miesiac
* <i>bělъ</i>	bělъ	biely	bílý	biały	bélyj	bílyj	bél	bŕjeo	bjal	bel	biely
* <i>pětъ</i>	pětъ	pāt'	pět	pięć	pjať	p'jať	pet	pêt	pet	pet	piac
* <i>sъpati</i>	sypati	sypat'	sypat	sypać	sýpat'	sýpaty	sípati	sŕpati	sípvam	sipa	sypać

SLOVANSKÁ SROVNÁVACÍ JAZYKOVĚDA

- zjišťuje vlastnosti původního jazyka všech Slovanů, ze kterého se vyvinuli jednotlivé slovanské jazyky a to tím, že **porovnává nejstarší stádia slovanských jazyků**
- nejcennějším pramenem při tomto porovnání je **staroslověňština** – nejstarší slovanský ***spisovný*** jazyk z 9. stol.

Staroslověnština

Staroslověnština jako zdroj:

- gramatická stavba a základní slovní fond přetrvávají staletí bez toho, aby se podstatně měnily.
- Společný jazyk Slovanů i po odchodu z pravlasti v prvních stoletích našeho letopočtu si dlouho zachoval svou základní **slovní zásobu**, **gramatickou stavbu** i **hláskovou soustavu**. Staroslověnština zrcadlí poměrně věrně podstatné vlastnosti praslovanštiny

Prameny pro zjišťování základních vlastností praslovanštiny

- porovnávání staroslověnštiny s těmi indoevropskými jazyky, které jsou jí nejbližší – především baltské jazyky
- porovnání s ostatními indoevropskými jazyky (latina, řečtina,...)

GLOTTOGENEZE SLOVANŮ

- **Jazykové procesy**, které vedly od **rozpadu** indoevropského prajazyka postupně ke **konstituování praslovanštiny** a k nářečnímu štěpení praslovanštiny jako časovému východisku pro **vznik slovanských jazyků**.
- **Konec** praslovanštiny se klade na **sklonek 1. tis. n. l.**; tehdy začal probíhat zánik jerů jako poslední společný obecně slovanský hláskový proces (na vsl. teritoriu dokončen však až na přelomu 12. a 13. stol.) a **formovaly se různé slovanské státy**, jejichž vznik **prohloubil už probíhající jazykovou diferenciaci slovanského světa** a **přispěl ke konstituování jednotlivých slovanských jazyků**.

NÁŘEČNÍ ŠTĚPENÍ PRASLOVANŠTINY

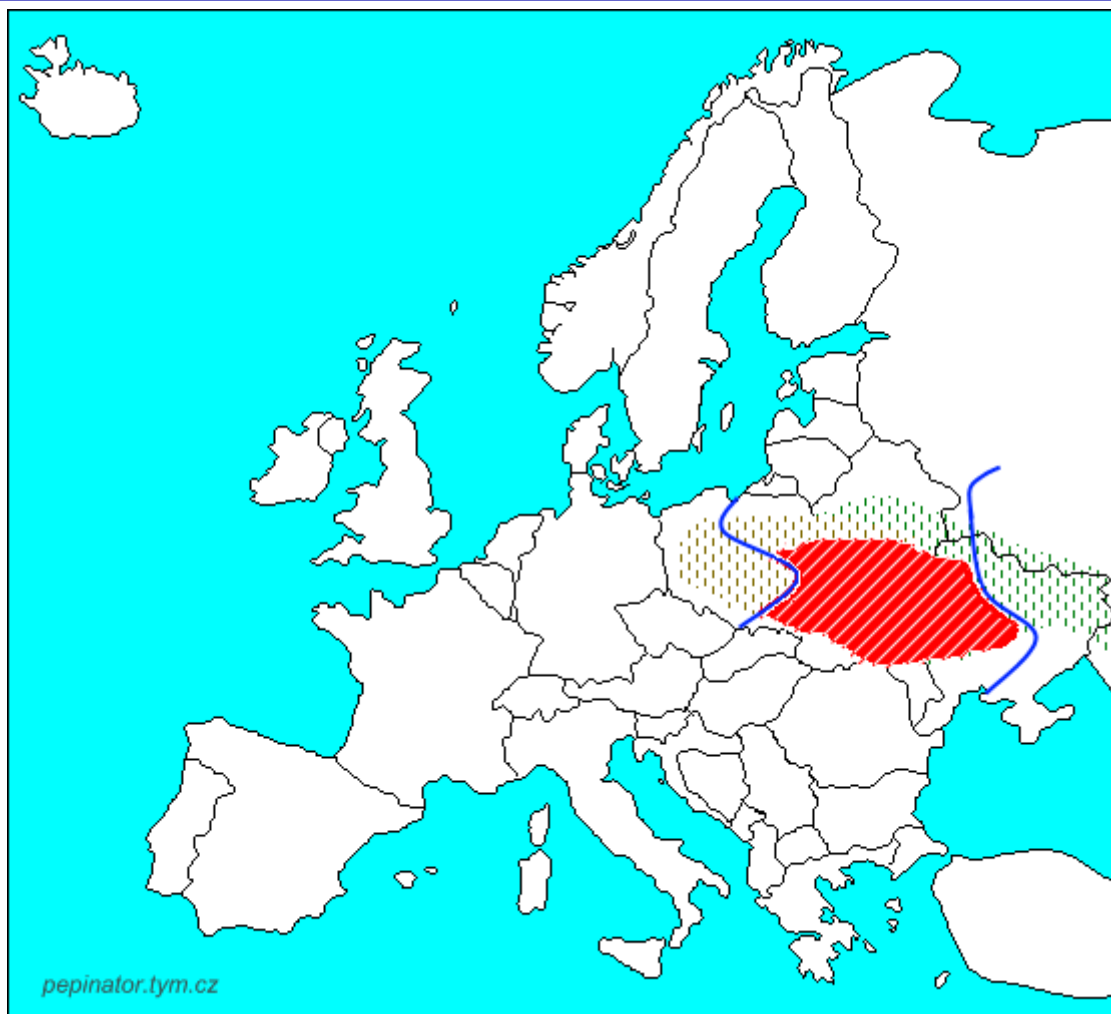
Proces **vznikání jednotlivých slovanských jazyků** z původní praslovanštiny.

V souvislosti s rozcházením slovanských kmenů ze slovanské pravlasti se **narušovaly plynulé jazykové kontakty** mezi nimi, takže **některé procesy neproběhly na celém teritoriu slovanských jazyků**, jiné proběhly s **různými výsledky**.

Slovanská pravlast

- Teritorium, na němž **sídlily indoevropské kmeny** mluvící **protoslovanštinou** a **praslovanštinou**.
- V úvaze o původních sídlech starých Slovanů je třeba mít na paměti, že **neexistoval ještě stát**, a tedy ani pevné státní nebo správně administrativní **hranice**.
- Rozsah slovanské pravlasti byl zprvu určován hlavně **podmínkami přírodními** (neprostupností hornatého nebo bažinatého terénu) a **společenskými** (vlastní lidnatostí a hustotou sídel sousedů).
- Lokalizaci slovanské pravlasti - usuzuje se převážně na základě fakt jazykových, v nichž se zrcadlí dlouhodobé kontakty Slovanů v rámci ie. rodiny s Balty, s Germány a s Íránci, posléze i s neie. etniky orientálními.
- Slovanská pravlast se klade většinou **na sever od Karpat a na jih od pripet'ských bažin** (tj. bažin v poříčí řeky Pripjati), do části dnešního Polska a na Bílou Rus, **s jádrem v poříčí Bugu**; podél horních a středních toků Dněstru a Dněpru se otevírala na východ do jihoruské stepi a v poříčí Odry a Visly na západ do polské a německé nížiny.
- Někteří vědci vidí vlastní jádro slovanské pravlasti více na západě (Odra, Visla), jiní více na východě (Dněstr, Dněpr).

Pravlast Slovanů

Rozšíření Slovanů v 6.–7. století (červeně je vyznačena předpokládaná pravlast)

Pravlast Slovanů

Staroslověnština

- nejstarší slovanský **spisovný** jazyk
- do písemnictví byla uvedena jako nástroj **misionářské, učitelské a církevně organizátorské** činnosti Konstantina Filozofa, jeho bratra Metoděje a jejich literární družiny na Velké Moravě v **druhé polovině 9. století** (velkomoravský kníže Rastislav se obrátil na byzantského císaře Michaela II. s prosbou o učitele víry znalého slovanského jazyka a o organizátory církevních záležitostí)
- staroslověnština a literatura jí psaná byly vytvořeny **pro potřeby křesťanského náboženství**
- ve svých začátcích se formovaly jako jazyk a písemnictví **církevní**
- Když se začala používat jako **liturgický** jazyk, znamenalo to pro ni získání obrovského významu a rozšíření jejího užití do literární a spisovné sféry.

Staroslověnština

- „*Staroslověnština je jazyk, kterým jsou psány slovanské písemné památky.*“ Tyto památky vznikly v 10. a 11. století, hlavně se jedná o **opisy starších předloh** (obsahují většinou **překlady řeckých nebo latinských náboženských textů**).
- sehrála ve slovanském světě tak významnou úlohu jako latina ve světě západním.
- užívání staroslověnštiny pomohlo Slovanům urychlit přijetí **a rozšíření křesťanství**, zpřístupnit byzantskou kulturu a dalo jim možnost **tvořit vlastní písemnictví**. Také jim umožnilo vytvořit a udržet vědomí slovanské pospolitosti.
- měla ohromný význam pro **vznik a vývoj spisovných jazyků** a vlastní **literatury** různých slovanských národů.

ÚLOHY SLOVANSKÉ SROVNÁVACÍ JAZYKOVĚDY:

podat poznatky:

- o dějinách slavistiky
- o vzniku a povaze společného jazyka Slovanů a jeho vztahu k dalším indoevropským jazykům
- o vzniku jednotlivých slovanských jazyků
- o základních vývojových tendencích v historickém vývoji jednotlivých slovanských jazyků
- o nářeční diferenciaci slovanských jazyků

Doporučená literatura

- Beranová, M.: Slované. 2. vydání. Libri, Praha 2000.
- Honzák, F. – Pečeňka, M. – Stellner, F. – Vlčková, J.: Evropa v proměnách staletí. Nakladatelství Libri, Praha 1997. (stručná hesla o jednotlivých vznikajících státech, pro detailní dějiny doporučuji vyhledat přímo knihu o dějinách konkrétní země, např. Ruska, balkánských zemí atd.)
- Hrabová, L.: Stopy zapomenutého lidu. Veduta, České Budějovice 2006. (o Polabských Slovanech)
- Měřínský, Z.: České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu I. a II. Libri, Praha 2009 (2. vydání I. dílu), 2006 (1. vydání II. dílu)

Doporučená literatura

- VEČERKA, R. Počátky slovanského spisovného jazyka. Studie z dějin staroslověnského písemnictví a jazyka do konce 11. stol . Praha : Univerzita Karlova, 1999.
- VONDRÁK, V. Církevněslovanská chrestomatie. Brno : A. Píša, 1925.
- WEINGART, M. Rukověť jazyka staroslověnského. Praha : Didaktický kruh Klubu moderních filologů, 1948.
- BAUEROVÁ, H. Texty ke studiu staroslověnštiny se slovníčkem. 2. vyd. Olomouc : UP,1992.

Doporučená literatura

- DAVIDOVÁ, D. – BOGOCZOVÁ, I. Cvičení a texty ke studiu základů slovanské filologie a staroslověnštiny. 1. a 2. vyd. Ostrava : OU, 1995, 2001.
- KURZ, J. – ŘEHÁČEK, L. – VEČERKA, R. Čítanka staroslověnských textů se slovníčkem. 2. vyd. Praha : SPN, 1977.
- PALLASOVÁ, E. Texty ke studiu jazyka staroslověnského. Brno: MU, 1995.
- VEČERKA, R. Staroslověnské texty. 2. vyd. (dotisk). Brno: MU, 1996. 3. slovník
- VONDRÁK, V. – BARTOŇ, J. Vokabulář klasické staroslověnštiny. Praha: Koniasch Latin Press, 2003.

Doporučená literatura

- BERNŠTEJN, S. B. *Očerk sravnitel'noj grammatiki slavjanskich jazykov*, 1961.
- BIRNBAUM, H. *Praslavjanskij jazyk - dostiženija i problemy v jego rekonstrukcii*, 1987.
- ČEJKA, M. Lexicostatistic Dating and Slavonic Languages. *SPFFBU A 20*, 1972, 39–52.
- ČEJKA, M. & A. LAMPRECHT. K otázce vzniku a diferenciacie slovanských jazyků. *SPFFBU 11*, 1963, 1–20.
- DOBROVSKÝ, J. *Geschichte der Böhmischen Sprache und Literatur*, 1792.
- DOBROVSKÝ, J. *Litterarische Nachrichten von einer auf Veranlassung der böhm. Gesellschaft der Wissenschaften im Jahre 1792 unternommenen Reise nach Schweden und Ruszland*, 1796.
- DOBROVSKÝ, J. *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache*, 1809.
- FODOR, I. The Validity of Glottochronology on the Basis of the Slavonic Languages. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae 7*, 1961, 295–346.
- GIRDENIS, A. & V. MAŽIULIS. Baltų kalbų divergencinė chronologija. *Baltistica 27*, 1994, 4–12.
- HINCHA, G. Die Glottochronologische Methode, angewendet auf slavischen Sprachen. In Knobloch, J. (ed.), *2. Fachtagung für indogermanische und allgemeine Sprachwissenschaft*, 1962, 117–118.
- HOLUB, J. & F. KOPEČNÝ. *Etymologický slovník jazyka českého*, 1952.
- HORÁLEK, K. *Úvod do studia slovanských jazyků*, 1955.

Doporučená literatura

- CHELIMSKIJ, J. A. Vengerskij jazyk kak istočnik dlja praslavjanskoj rekonstrukcii i rekonstrukcii slavjanskogo jazyka Pannonii. In Tolstoj, N. I. (ed.), *Slavjanskoje jazykoznanije: X Meždunarodnyj sjezd slavistov*, 1988, 347–368.
- IVANOV, V. V. Genealogičeskaja klassifikacija jazykov. In Jarceva, V. N. (ed.), *Lingvističeskij enciklopedičeskij slovar*, 1990, 93–98.
- JAGIĆ, V. Einige Streitfragen: 2. Verwandtschaftsverhältnisse innerhalb der slavischen Sprachen. *Archiv für slavische Philologie* 20, 1898, 13–48.
- JAGIĆ, V. *Istorija slavjanskoj filologii*, 1910.
- JAKUBINSKIJ, L. P. *Istorija drevnerusskogo jazyka*, 1953.
- KARPLUK, M. Relikty prasłowiańskiego / epentetycznego w staropolskich nazwach miejscowych. *Onomastica* 9, 1964, 29–63.
- KOPEČNÝ, F. K otázce klasifikace slovanských jazyků. *Sl* 19, 1949, 1–12.
- KRIŽANIĆ, J. *Gramatično iskazanje ob ruskom jeziku*, 1666.
- LAMPRECHT, A. *Praslovanština*, 1987.

Doporučená literatura

- LOMONOSOV, M. B. *Rossijskaja gramatika*, 1755.
- MAŃCZAK, W. *De la préhistoire des peuples indo-européens*, 1992.
- MAREŠ, F. V. Vznik slovanského fonologického systému a jeho vývoj do konce období slovanské jazykové jednoty. *Sl* 25, 1956, 443–495.
- MAREŠ, F. V. *Diachronische Phonologie des Ur- und Frühslavischen*, 1969.
- MAREŠ, F. V. Die Tetrachotomie und doppelte Dichotomie der slavischen Sprachen. *WSJ* 26, 1980, 33–45.
- MARVAN, J. *Jazykové milénium. Slovanská kontrakce a její český zdroj*, 2000.
- NIEDERLE, L. *Rukověť slovanských starožitností*, 1953.
- NIKOLAJEV, S. L. Ranneje dialektnoje členenije i vnešnje svjazi vostočnoslavjanskich dialektov. *VJa* 1994, 23–49.
- NOVOTNÁ, P. *Historicko-genetická klasifikace slovanských jazyků s použitím metody lexikostatistické*. Dipl. práce, FF MU, Brno 2004.
- NOVOTNÁ, P. & V. BLAŽEK. Glottochronologie a její aplikace pro slovanské jazyky. *SPFFBUA* 53, 2005, 51–81.
- SHEVELOV, G. Y. *A Prehistory of Slavic. The Historical Phonology of Common Slavic*, 1964.
- SCHLEICHER, A. *Die Sprachen Europas in systematischer Übersicht*, 1850.
- SCHUSTER-ŠEWC, H. [Šuster-Ševc, Ch.]. Jazyk lužickich serbov i jeho mesto v sem'je slavjanskich jazykov. *VJa* 1976, 70–86.

Doporučená literatura

- SCHUSTER-ŠEWC, H. Die späterslawischen Innovationen und ihre Widerspiegelung in der Isoglossenstruktur des Sorbischen (Ein Beitrag zur Dialektologie des Späterslawischen). In Šořta, J. J. (ed.), *Das Sorbische im slawischen Kontext. Ausgewählte Studien*, 2000a, 23–44.
- SCHUSTER-ŠEWC, H. Zu den ethnischen und linguistischen Grundlagen der westslawischen Stammesgruppe der Sorben / Serben. In Šořta, J. J. (ed.), *Das Sorbische im slawischen Kontext. Ausgewählte Studien*, 2000b, 45–54.
- SCHUSTER-ŠEWC, H. Zur Problematik der Entstehung des Niedersorbischen. In Šořta, J. J. (ed.), *Das Sorbische im slawischen Kontext. Ausgewählte Studien*, 2000c, 55–65.
- SCHWARZ, E. *Sprache und Siedlung in Nordostbayern*, 1960.
- STAROSTIN, S. Sravnitel'no-istoričeskoje jazykoznanije i leksikostatistika. In *Lingvističeskaja rekonstrukcija i drevnejšaja istorija Vostoka I*, 1989, 3–39.
- STAROSTIN, S. Comparative-Historical Linguistics and Lexicostatistics. In Shevoroshkin, V. & P. Sidwell (eds.), *Historical Linguistics and Lexicostatistics*, 1999, 3–50.
- SWADESH, M. Lexico-Statistic Dating of Prehistoric Ethnic Contacts. *Proceedings of American Philosophical Society* 96, 1952, 452–463.
- SWADESH, M. Towards Greater Accuracy in Lexicostatistic Dating. *International Journal of American Linguistics* 21, 1955, 121–137.
- ŠMILAUER, V. *Přiručka slovanské toponomastiky I*, 1963.
- ŠMILAUER, V. *Přiručka slovanské toponomastiky II*, 1964.
- TISCHLER, J. *Glottochronologie und Lexikostatistik*, 1973.

Doporučená literatura

- TRUBAČEV, O. N. Iz leksičeskich komentarijev k pojiskam prarodiny slavjan. In *SEB* 1, 2000, 17–22.
- TŘEŠTÍK, D. *Počátky Přemyslovců*, 1997.
- VAN WIJK, N. Remarques sur le groupement des langues slaves. *Revue des Études slaves* 4, 1924, 5–15.
- VASMER, M. *Die Slaven in Griechenland*, 1941.
- VONDOVÁ, M. & V. BLAŽEK. Slovanské archaismy a dialektismy. In *Č-US* 3, 2001, 311–341.
- VOSTOKOV, A. Ch. *Rassuždenije o slavjanskom jazyke*, 1820.
- ZALIZNJAK, A. A. Drevnenovgorodskij dialekt i problemy dialektного členenija pozdnego praslavjanskogo jazyka. *Slavjanskoje jazykoznanije* 10, 1988, 164–177.
- ŽURAVLEV, A. F. Leksikostatističeskaja ocenka genetičeskoj blizosti slavjanskich jazykov. *VJa*1988, 37–51.
- ŽURAVLEV, A. F. Praslavjanskij slovník drevnenovgorodskogo dialekta s točki zrenija leksikostatistiki. *VJa* 1993, 87–98.
- ŽURAVLEV, A. F. *Leksiko-statističeskoje modelirovanije systemy slavjanskogo jazykovogo rodstva*